

Aiheutus ja dominanssi

Suomen kielen kausatiivijohdoksista

GEDA PAULSEN

Väitöksenalkajaisitelmä Åbo Akademiassa 11. helmikuuta 2011

När man på finska säger *Liikunnanopettaja punnerrutti oppilaita* eller *Pääministeri erotutti toimittajan*, uttrycks samma sak i svenskan så här: *Idrottsläraren lät eleverna göra armhävningar* och *Statsministern fick journalisten avsatt*. Dessa satser exemplifierar de olika språkliga medel som används för att återge förorsakande baserat på mänsklig kommunikation. Exempelen ovan fokuserar på två på sitt sätt aktiva deltagare. I båda propositionerna har semantiskt sett den första aktanten, **förorsakaren**, auktoritet att framkalla den andra aktantens, **verkställarens** handling. I det första fallet är det eleverna som gör armhävningar medan vi i det andra fallet inte får veta exakt vem som handlar som avsättaren av journalisten. Den som utför handlingen kan alltså vara uttryckt i språket eller förstådd som en implicit handlare. De språkliga medlen för att uttrycka 'socialt förorsakande' i de ovannämnda exemplen är verbavledningarna *punnerruttaa* och *erotuttaa* i finskan och perifrastiska kausativa konstruktioner med infinitivkomplement 'låta någon göra ngt; få ngn att göra ngt' i svenskan.

Huvudtemat i min avhandling med titeln *Causation and dominance: A study of Finnish causative verbs expressing social dominance* är hur socialt förorsakande är kodat i språket. Kausativa konstruktioner uttrycker i allmänhet att någon eller något orsakar en handling eller en verksamhet (aktivitet, effekt, resultat) hos någon eller något. I finskan tilläggs kausativa verbavledningar varierande betydelsenyanser, bl.a. också sådana som beskriver sociala relationer. Det sociala förorsakandet som ett koncept relaterat till den sociala dimensionen har en direkt förbindelse med undersökningsobjektet: de kausativa verben i finskan avledda med suffixet *ttA* kan syfta på en situation där en (mänsklig eller på något sätt till den sociala världen anknuten) förorsakare får en annan aktant att göra något. Strukturellt sätt kan inga begränsningar i basverbets morfologiska form påpekas – ett nytt *ttA*-kausativ kan i princip bildas av vilket som helst verb, både av enkla (*luettaa*) och redan avledda (*kiipei-ly-ttää*) men även av sam-

mansatta verb (*kauneusleikkauttaa*) och verbfraser (*taakse poistuttaa*). Man kan säga att *ttA*-kausativerna är en av de mest produktiva avledningstyperna i finskan.

Eftersom det är fråga om så olika typer av verb, får semantiska och syntaktiska egenskaper hos den sociala dominansens kausativer en essentiell vikt i en närmare analys. I min undersökning har jag insett att kategoriseringen av denna avledningsgrupp inte är självfallen, och att verben i själva verket uppvisar en ansenlig heterogenitet. För att bättre förstå fenomenet, har det varit ändamålsenligt att studera det via språkbruket. Jag har upprättat ett korpus av material från databasen Kielipankki, som hör till Tieteen tietotekniikan keskus men också material från språkbruket på Internet. Ett supplement har varit en off-line test för att undersöka språkbrukarnas språkkänsla, hur de tolkar varierade satstyper med dessa verb. På så sätt har jag kunnat variera satsomgivningarna samt de stilistiska parametrarna, och fått ett tillräckligt representativt material. De ledande forskningsfrågorna i arbetet med dessa verb har varit följande: Hur är kausativa avledningar relaterade med varandra? Vilka förenande faktorer finns det i bakgrunden och vad är kohesionen baserad på? Hurdan relation är det mellan basverbet och avledningen? Hur tar lexikala grupperingar form?

Syntaktiskt fungerar den sociala dominansens kausativer som transitiva verb. Den produktiva avledningsprocessen inför ett nytt subjektargument i satsen. Karakteristiskt för dessa verb är att de kan koda verkställaraktanten, dvs. basverbets subjektargumentet som **en adjunkt i kasus adessiv**, som till exempel *Matilla* i *Maija haetuttaa Matilla kirjan kirjastosta* 'Maija låter Matti hämta boken från biblioteket' eller som **ett objekt**, som *Matin* i *Maija juoksuttaa Matin kauppaan* 'Maija låter Matti springa till butiken'. Den syntaktiska undersökningen i denna avhandling har lett till slutsatsen att dessa två strukturer inte entydigt kan åtskiljas enligt basverbets syntaktiska egenskaper, dvs. adessivadjunkt-verkställaren kan inte enbart förknippas med kausativer avledda av transitiva verb, som den allmänna uppfattningen har varit. Istället påvisar analysen av de undersökta verben att deras argumentstruktur inte nödvändigtvis är fast fixerad till endera satstypen.

Också den semantiska analysen stöder idén om kausativavledningars flexibla argumentstruktur. Måste basverbets subjektargument vara aktiv för att inta rollen som aktiv handlare i avledningsstrukturen? Det visar sig att även kausativer avledda av (ursprungligen) icke-aktivitetsverb kan fungera som den sociala dominansens kausativer, observera t.ex. den mental-kommunikativa verksamheten i *Projektijohtaja hyväksyttää hankinnat tilaajalla* 'Projektets ledare låter beställaren godkänna inköpen', den perceptuella aktiviteten i *Väittelijä katsotutti yleisöllä Power Point -kuvia* 'Disputanden lät publiken se Power Point -bilder' eller det närmast statiska läget i *Ovimies jonotutti ihmisiä ravintolaan* 'Dörrvakten lät folk köa till restaurangen'. Med andra ord, den semantiska egenskap (t.ex. aktivitet) som basverbets subjektargument har i avledningen kommer inte nödvändigtvis av basverbet utan basverbet anpassar sig till avledningstypen.

Detta har gett anledning till att utveckla vidare tanken att det istället för en kompositionell avledningsprocess finns vissa avledningsmönster eller -modeller i bakgrunden till beteendet hos kausativa verb. Med hjälp av den konceptuella semantikens formella beskrivning har jag analyserat hur syntaktiskt och semantiskt beteende av olika

typer kausativer korrelerar. Utgående från argumentstrukturen och de väsentliga semantiska egenskaperna hos den sociala dominansens kausativer har jag avskiljt två centrala prototypiska strukturer: *den adessivadjunkt-verkställar-prototypen* (prototyp 1) och *den objektiva verkställar-prototypen* (prototyp 2). Som benämningarna antyder, är det centrala elementet det aktiva verkställar-argumentet och dess framträdande i syntax. Det essentiella är att i båda prototyperna kan verkställar-argumentets tematiska roll vara Försakare eller Tema, beroende på om det är en eller två kausationer i propositionen. Den syntaktiska analysen i min avhandling tyder på att verb inte kan indelas till prototyp 1 eller prototyp 2 –kausativer, utan den sociala dominansens kausativer kan i princip anpassa sig till båda strukturerna. Ett exempel på argumentstrukturens flexibilitet är verbet *leikittää* 'låta leka'. Om man säger *Äiti leikittää lapsilla polttopalloa* 'Mamma låter barnen spela brännboll', är det i fråga en prototyp 1 argumentstruktur för att verkställarargumentet *lapsilla* syntaktiskt är adessivadjunkt. Satsen *Äiti leikittää lapsia* 'Mamma låter barnen leka' korresponderar med prototyp 2 eftersom verkställarargumentet *lapsia* är syntaktiskt kodat som objekt.

I min granskning av kausativa avledningar har jag kommit till den slutsatsen att det är lämpligt att använda begreppet *prototyp* som ett metodologiskt verktyg för att beskriva de gemensamma attributerna som kännetecknar dessa verbs argumentstruktur samt korrelationen mellan semantiken och syntaxen. Kausativ-prototyperna kan ses som abstrakta scheman av konstanta och varierande egenskaper hos den sociala dominansens kausativer, modeller som representerar deras generella karaktär. När man vill klargöra hur ordbildningssystem fungerar tycks det emellertid inte räcka med rent lexikala medel. Karakteristiskt för den sociala dominansens kausativer är deras förenlighet med olika konstruktioner och beroendet av kontexten. Denna avhandling sträver efter att integrera också denna aspekt i beskrivningen. Jag har behandlat generellt sätt två typer av konstruktioner som förekommer i förbindelse med kausativa verb: särskilda form-betydelse-konstellationer och så kallade *tolkningskonstruktioner*. Ett exempel på den förra kan vara den tredje möjligheten till argumentstrukturens variation i samband med verbet *leikittää* 'låta leka', en slags "ömvänd argumentstruktur": *Polttopallo leikittää lapsia* 'Brännboll får barnen att leka' – observera att det i detta fall är basverbets objekt *polttopallo* 'brännboll' som är det avledda verbets subjekt. Denna struktur är möjlig bara i samband med ett begränsat antal verb, tydligen med verb vilkas objekt kan göras till försakaresubjekt.

Den sista konstruktionstypen ovan däremot har att göra med uttryckskraften i den finska kausativa verbavledningen, i synnerhet med hur man tolkar verkligheten, normer och värderingar och hur man kommunicerar om det. Tolkningskonstruktionerna beskriver de extra betydelsekomponenterna som via interaktion är anknutna till de specifika förhållningssätten och "den yttre observatören".

För att redogöra för vad jag menar med kopplingen till interaktion vill jag presentera två av den sociala dominansens tolkningskonstruktioner. Låt oss först fundera över en aspekt som ofrånkomligt uppstår i sociala samband. I situationer där en person utför en handling under påverkan av en annan person eller en företeelse, kommer man direkt till frågan om *ansvaret*: vem har kontroll över handlingen och bär slutligen ansvar för den? De handlingar vi utför väntas vara meningsfulla och rättvisa; om

vi inte upplever det, väcks det en kritisk attityd till situationen som beskrivs. Så är fallet i nästa exempel: *Napero juoksuttaa vanhempiaan ympäriinsä* 'Knattingen låter sina föräldrar springa runt' och *Puolue kyykittää työreformillaan palkansaajia* 'Partiet tvingar löntagare på huk'. I dessa exempel har förorsakarens påverkan en negativ effekt på verkställarargumentet – den handling han eller hon genomför, har typiskt inget meningsfullt syfte och ställer honom eller henne i en obekväm position. Viktigt är, att den negativa effekten skapas av ett bestämt perspektiv i interaktionen: liderollen, som här förknippas med verkställarargumentet, har en direkt förbindelse med talarens ogillande inställning till den uttryckta situationen. Notera också att till semantiken av sådana uttryck inte nödvändigtvis hör att verkställarargumentet är medveten om den negativa effekten – ”det anklagande fingret” kommer från talaren, dvs. utifrån propositionen. I synnerhet kausativer avledda av rörelseverb (*juoksuttaa* 'låta ng springa, *pyörittää* 'låta ng snurra') men också andra verb (*kynittää* 'få ng plockat, exploatera') och även några denominala kausativer (*kyykittää* 'tvinga ng på huk' *penkittää* 'tvinga ng att sitta på bänken, *pallottaa* 'bolla ng fram och tillbaka') associerar till den konstruktion som jag kallat *maktmissbrukskonstruktion*.

Den andra tolkningskonstruktionen berör begreppet *ansvar* från ett annat håll. Medan *maktmissbrukskonstruktionen* fokuserar på den aktiva förorsakarens dominerande roll och verkställarargumentets lidande, för *ansvarsbytekonstruktionen* ansvaret bort från den enda aktiva deltagaren i propositionen, verkställaren. I satserna *Sisälämme oleva pettymys syötättää meitä* 'Den inre besvikelsen får oss att äta' och *Paholainen tarrasi kiinni ja juotatti kahta kauheammin* 'Djävulen grabbade tag [i mig] och fick [mig] att dricka ännu mer' beskrivs handlingar som enligt den kompositionella avledningsprocessen förknippas med självagentiva aktiviteter. I dessa satser med kausativavledningar förs emellertid kontrollen över aktiviteten helt bort från den enda mänskliga aktanten. Detta strider emot de semantiska egenskaperna som traditionellt ses som agentiva drag. Verkställaren i exemplen ovan är inte en viljestyrd och kontrollerande agent, vilket framhäver överföringen av kontroll. Den agentiva egenskapen *medvetenhet* hör dock till verkställarargumentets semantik eftersom han/hon försöker att undvika att utföra den handling som basverbet uttrycker. Ur den pragmatiska synvinkeln kan man säga att talaren upplever situationen i propositionen som negativ och framhäver att förhindrandet av handlingen inte är i Upplevare-Verkställarens makt. Ansvaret är explicit tillskrivet en förorsakare av fysiologiskt eller mentalt slag, med den semantiska rollen Stimulus. Detta medför också att den kognitiva bakgrunden till förorsakandet inte är social som i de förra exemplen utan *psykofysisk*. För att kontrollbytet ska vara möjligt, måste verben som anpassar sig till ansvarsbytekonstruktionen inkludera den semantiska egenskapen *kontroll*, som t.ex. verben relaterat till mänsklig konsumtion.

Idiosynkrasin i samband med den sociala dominansens kausativer kan alltså komma till uttryck genom följande semantisk-syntaktiska och pragmatiska aspekter: (i) variationer i kopplingen mellan deltagarargument och satskomplement; (ii) fördelning av agentiva egenskaper mellan förorsakaren och verkställaren; (iii) typ av kausation; (iv) härutöver också ett tillägg av pragmatisk information. Pragmatikens centrala fråga är *varför*. I vilken avsikt används tolkningskonstruktioner? Vad är talarens in-

tention med budskapet och vilken är dess (väntade) effekt på mottagaren? Maktmissbrukskonstruktionen och ansvarsbytekonstruktionen tycks fylla en viktig funktion i den språkliga kommunikationen: att beskriva avvikelse från sociala normer och att till budskapet foga expressivitet, till och med en provokativ nyans. Maktmissbrukskonstruktionens centrala funktion är att uttrycka ogillande i förhållande till en situation som enligt talaren bryter mot regler som hör till interpersonala relationer, dvs. vissa sociala umgängesnormer. Ansvarsbytekonstruktionen däremot har en motsatt funktion: att undvika möjligt ogillande genom att peka på andra orsaker till händelsen än aktantens egen viljebestämmd aktivitet.

Ogillandet och undvikande av ogillandet är säregenheter förknippade med tolkningskonstruktionerna. Dessa mönster kommer inte direkt från verben utan från växelverkan mellan lexem och den interaktionella kontexten – kontextuell interpretation är en förutsättning till att maktmissbrukskonstruktionen och ansvarsbytekonstruktionen kan uppstå. Om vi nu ser på tolkningskonstruktionerna från mottagarens sida, hur bestämmer han eller hon om det är fråga om en kompositionell variant av det sociala kausativets proposition eller en tolkningskonstruktion? Man kan tänka sig att när det är flera tolkningar att välja mellan, blir kontextuella ledtrådar extra viktiga för att reda ut den passande varianten – vill talaren antyda en maktmissbrukskonstruktion eller den kompositionella betydelsen av kausativen (som i maktmissbruksverbens fall ofta är rörelse)?

Ett verb kan i finskan vara avlett till kausativer med olika antal morfologiska steg och anpassa sig till olika konstruktioner vid sidan om det produktiva bruket. Till exempel basverbet *syödä* 'äta' kan förekomma i den kompositionella meningen *Äiti syöttää lasta* 'Mamman matar barnet', i ansvarsbytekonstruktionen *Stressi syöttää minua* 'Stressen får mig att äta (för mycket)' och även i den nära relaterade känslokausativkonstruktionen *Minua syötäyttää* 'Jag känner mig hungrig'. Ansvarsbytekonstruktionen nedtonar några betydelsekomponenter hos verbet *syödä* 'äta' och fokuserar på den negativa aspekten vid ätning, konsekvenserna som hör till frosseri. Känslokausativkonstruktionen däremot betonar förnimmelsen; själva handlingen är inte aktuell. En viss tendens till betydelsedistribution i förhållande till suffixkombinationer kan också påpekas: den dubbla kausativändelsen *ttA-ttA* tycks förekomma i ansvarsbytekonstruktionen (såsom *juotattaa, syöttää*) och kombinationen *ttA-UttA* tycks vara "reserverad" för den känslokausativa konstruktionen (t.ex. *juotatuttaa, syötäyttää, leikityttää, opituttaa, hypityttää*).

Kära familj, vänner, kolleger och övriga intresserade. Jag vill nu återkomma till de forskningsfrågor jag presenterade i början av mitt tal. Dessa kan koncentreras till följande grundfrågor: vad berättar de ovan diskuterade fenomenen om det finska avledningssystemet, och mera generellt om språket? Jag har öppnat några betydelsenysanser som berör sociala relationer i språket och kan uttryckas med hjälp av kausativa verb. Mina forskningresultat bestyrker uppfattningen, att det bakom grupperingen av avledda verb även finns andra drivkrafter än den kompositionella avledningsprocessen, sådana som hör till språkbruket och den språkliga interaktionen. Det kan finnas ett antal konventionaliserade interpretativa mönster bland vilka språkbrukaren väljer den mest lämpliga. Med tanke på ordbildningssystemet kan man konstatera, att den so-

ciala dimensionen bakom tolkningsmodellerna kan vara en förklaring till varför den produktiva kompositionella avledningssystemen inte uppfylls: kausativer har specifika användningsområden som framhäver variationer i sociala relationer och vissa förhållandesätt. Angående dynamiken i lexikonet kan vi konkludera att det vid sidan om listande av verb och indelning av dem i grupper tycks vara vettigt att beskriva nätverket av relationella mekanismer bakom verbsystemet, t.ex. med hjälp av prototyper och konstruktioner. Dessa modeller fungerar då närmast som centra för grupperandet av verb, de är strukturer i interaktion.

Efter att jag fördjupat mig i ordbildningens natur är min åsikt, att det mångfasetterade avledningssystemet är en idiomatisk och expressiv del av finska språket, vilket också de kausativa verbavledningarna är ett bevis på. Den sociala dominansens kausativer med finfördelade betydelsenyanser och pragmatiska implikationer uppvisar ett dynamiskt och flexibelt lexikalt system. Jag är alltså fascinerad av hur kombinationen av det kreativa och det systematiska, en grundläggande byggsten i det naturliga språket, manifesteras i kausativer som uttrycker socialt förorsakande.

Till avslutning på min *lectio praecursoria* måste jag konstatera att *Seuraavaksi opponenti väittelyttää minua kyseisestä asiaintilasta* eller på svenska 'Härnäst kommer opponenten att låta mig disputera om sakförhållandena i fråga'.

Geda Paulsen: *Causation and dominance. A study of Finnish causative verbs expressing social dominance.* Åbo: Åbo Akademi University Press 2011. Kirja on luettavissa myös verkkojulkaisuna <https://www.doria.fi/handle/10024/67355>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
Ämnet Finska språket
Åbo Akademi
Fabriksgatan 2
20500 Åbo
gsukunimi@abo.fi